

СТРЕТФОРД-НА-ЕЙВОНІ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ СВІДОМОСТІ АМЕРИКАНЦІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОРІЧЧЯ: ГЕНЕЗА КУЛЬТУ В. ШЕКСПІРА В США

У статті досліджено феномен культурного паломництва американців ХІХ ст. на батьківщину Вільяма Шекспіра – Стретфорд-на-Ейвоні як одну з причин виникнення “шекспіроманії” (Bardolatry) в американському культурному просторі. Надмірне захоплення американців матеріальним боком шекспірівського культу розглядається, з одного боку, як запорука активізації масового інтересу до шекспірівського канону, а з іншого – як фактор десакаралізації особистості В. Шекспіра, оскільки саме під час цих паломництв і зародилися перші антистретфордські теорії. Тим не менше, саме подорожі “шекспірівськими місцями” дали американцям змогу відчутти власне культурне коріння та наблизитися до розуміння власної ідентичності.

Ключові слова: В. Шекспір, сприйняття, рецепція, культурне паломництво, Стретфорд-на-Ейвоні.

В інтелектуально-духовному просторі США першої половини ХІХ ст., коли стихло триумфування перших постреволюційних років і знизилась напруга антиметропольного пафосу, гостро постало питання про розвиток національної літератури й мистецтва, а також про їхню “конкурентоспроможність” у світовому культурному континуумі. Історико-літературна епоха романтизму, початок якої в Америці хронологічно збігається з Війною за незалежність, висунула ряд самобутніх та яскравих постатей (В. Ірвінг, Р.В. Емерсон, Г.Д. Торо, Г. Мелвіл, Н. Готорн, В. Вітмен), чия роль у розвитку американської культури можна порівняти з роллю “батьків-засновників” для Америки в цілому. Водночас тотальне панування воєнничих антиметропольних настроїв в американському ідеаріумі кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст., а також постійні дискусії про необхідність створення максимально абстрагованої від британського культурного спадку національної американської літератури¹ могли привести до культурної ізоляції та інтелектуального провінціалізму Америки, якби в центр літературного канону американської нації не була поставлена фігура В. Шекспіра, у непохитному авторитеті якого не сумнівались навіть найзапекліші націоналісти.

У період інтенсивних пошуків національної ідентичності й формування незалежного культурного канону процес “деанглізації”, котра реалізувалась на всіх рівнях американського суспільства – від відмови оспівувати у віршах англійського птаха жайворонка² до бойкоту англійських товарів, жодним чином не торкнувся

сприйняття американцями одного з головних топосів “феодальної” метропольної культури – В. Шекспіра. “Великий американський письменник” – так називав геніального англійця один з найвидатніших діячів американського романтизму Дж.Ф. Купер. Таке “присвоєння” свідчить про культ Великого Барда, що глибоко укорінений у свідомості американців середини ХІХ ст. Крім того, поміщуючи В. Шекспіра в центр культурного канону, Америка прагнула легітимізувати в глобальній парадигмі власні культурні здобутки.

Шекспірівські смисли й концепти, що потрапили до культурного ареалу Америки у ХVІІ ст. й набули первинної актуалізації на театральних підмостках, потребували остаточного закріплення в інтелектуально-духовному континуумі постреволюційного американського суспільства. У Шекспірових творах необхідно було знайти такі топоси та мотиви, які б відповідали принципам і ідеалам американського демократичного суспільства. Романтична драма “Буря” (1612), на думку американців, якраз мала певний історичний зв'язок з освоєнням американського континенту та містила ідеї про “дивний новий світ”, які повністю вписувались у парадигму тогочасних уявлень про американське демократичне суспільство та сутність його місії.

Одним з перших, хто провів паралель між “Бурею” та Віргінською кампанією (морською подорожжю, яка розпочалась у 1609 р. в Плімуті і мала на меті досягти Бермудських островів), був американський прозаїк В. Ірвінг, який у 1840 р. сам відвідав Бермуди. В есе “Бермуди: Шекспірівське дослідження” він писав: “...острови викликали в моїх очах ще більший інтерес, враховуючи те, що я міг у їхній ранній історії та у пов'язаних з ними забобонах прослідкувати деякі елементи з “Бурі” [2, с. 17]. Тож американці були глибоко переконані, що в Шекспіровій романтичній драмі міститься метафоричне зображення Америки як країни свободи й демократії, і це переконання не є безпідставним. У сучасному шекспірознавстві достатньо поширеною є думка про те, що В. Шекспір при створенні “Бурі” спирався на опубліковані в

¹ Тут маються на увазі, перш за все, дискусії “молодих американців” з “вігами-універсалістами” на сторінках журналу “Арктур” (сер. ХVІІІ ст.), а також декларації У.Г. Сіммса («Американізм в літературі» (1844)) та К. Метьюса (“Вітчизняні письменники, вітчизняні книжки, вітчизняна критика” (1845)) про необхідність створення національної американської літератури.

² Американський критик В. Брайєнт писав до свого брата, який, мешкаючи в Ілінойсі, написав вірші про жайворонка: “Чи бачив ти колись цього птаха? Дозволь мені порадити тобі черпати свої образи, коли ти описуєш природу, з того світу, котрий оточує тебе. Жайворонка – англійський птах. І американець, який не був у Європі, не має права ним захоплюватись” [цит. за 1, с. 32].

1610 р. спогади учасників Віргінської кампанії Р. Річа та С. Джордана “Новини з Віргінії” та “Відкриття Бермудів” [3, с. 753]. Британський учений П. Роулінгс, аналізуючи монолог Гонзало, в якому придворний висловлював свої очікування від нових земель¹, зазначає, що такі слова шекспірівського персонажа більш-менш повно відповідають європейським уявленням про Америку у XVI–XVII ст. [4, с. 73]. Дослідник підкріплює свою точку зору документальними свідченнями епохи – словами з листа відомого мандрівника Америго Віспуччі 1501 р. (“ніяких релігійних вірувань... ніякої приватної власності... вони не мають ніяких кордонів між королівствами чи провінціями; вони не підкоряються ні королю, ні лорду” [цит. за 4, с. 73]) та думкою видатного французького філософа епохи Відродження Мішеля Монтеня (“...немає ні метушні, ні писемності, ні науки чисел, ні назви для органів влади чи політичної більшості, ні традиції віропідданства, ні багатих і бідних, ні контрастів, ні наслідувань, ні розподілів, ніяких занять, окрім дозвілля, ніяких турбот про спрідненість, окрім загальної, ні одягу, ні сільського господарства, ні металу, ні вживання пшениці та вина” [цит. за 4, с. 73]).

По суті, перша частина монологу Гонзало є поетичним переспівом слів Монтеня, з розбіжністю в тому, що філософ просто констатує реальний стан речей у майже неосвоєній Америці початку XVII ст., тоді як поет висловлює устами царедворця уявлення про ідеальний громадський устрій на новому континенті. Звичайно ж, такі апологетичні пасажі не могли не привернути уваги американських мислителів XIX ст., адже вербалізація в “Бурі” ключових концептів американської національно-культурної ідентичності давала привід мислити Сполучені Штати не як нелегітимне, штучне державне утворення без чітко виражених етноментальних ознак (яким, вочевидь, Америка доби Просвітництва й Романтизму поставала в очах більшості європейців), а як реальне втілення одвічної європейської мрії про ідеальну державу.

Вочевидь, особливо важливим для американців було те, що саме В. Шекспір, як центра-

льна фігура англійського літературного канону, ще на початку XVII ст. передбачував і вітав появу нового, принципово відмінного від феодальної Британії, державного устрою. Шекспіровим словом освячувались як демократичні засади американського державотворення, так і малосумісні з християнською та демократичною мораллю радикальні заходи. Тут варто згадати геноцид індіанських племен: європейці вважали їх, за прикладом Шекспірового Калібана, дикунами й намагались спочатку цивілізувати, а згодом – винищити.

“Буря” стала не тільки культовим текстом американської нації, який дав їй можливість відчутти власне коріння, але й, як підкреслює відомий знавець американської літератури Л. Маркс, стала джерелом сюжетів багатьох канонічних американських художніх текстів. «...Сама п’еса, – пише дослідник, – у своїй загальній будові стала передтечею класичних американських історій, а особливо ідеї про виправдану подорож від суспільства у напрямку до природи. Як у “Волдені”, “Мобі Діку” чи в “Гекльберрі Фінні”, подорож починається зі зречення. Герой залишає своє місце у суспільстві і йде у природу. Але у “Бурі”, як у найкращій американській пасторалі, моральна важливість цього переходу має подвійний смисл. Острів, зрештою, це дім для Калібана, який уособлює необмежене дикунство чи канібалізм у самому серці природи» [5, с. 69].

Так чи інакше закріплення центральної позиції В. Шекспіра в інтелектуально-культурному каноні США та визнання “Бурі” як літературного підґрунтя американських демократичних засад значно інтенсифікувало первинний розвиток культу Великого Барда в Новому Світі. Представники американського романтизму значно розширили й збагатили аксіологічний рівень рецепції Великого Барда. Видатні романтики: Р.В. Емерсон, Г. Мелвіл, Г.Д. Торо та інші – захоплювались генієм В. Шекспіра; цінували в ньому не тільки видатного поета, а й геніально-го філософа.

Всебічність Шекспірової творчості, глибина його філософських підтекстів, “вічність” порушених ним питань спонукали їх визнати видатного слізаветинця неперевершеним взірцем поетичної майстерності, орієнтиром і об’єктом захопленого наслідування. Порівняння з Великим Бардом могло бути найбільш улесливим компліментом для будь-якого літератора чи культурного діяча тієї доби. Так, віддаючи данину непересічному ораторському таланту пуританського проповідника Генрі Ворда Бічера, брата відомої письменниці Г. Бічер-Стоу, сучасники називали його “Шекспіром американської кафедри”. Г. Мелвіл у рецензії на збірку новел Н. Готорна доводить його значущість прямою аналогією з Великим Бардом: “Я і не стверджую, що Натаніель з Салему більш великий, ніж Вільям з Ейвону, чи рівний йому за

¹ Гонзало. В моїй державі я завів би лад
Цілком інакший – я б заборонив
Торгівлю, суд, науки і писемність.
Там не було б ні бідних, ні багатих,
Ні прав спадкових, ні контрактів правних,
Ні слуг, ні обгороджених земель,
Ні виноградарства, ні землеробства,
Ні хліба, ні олії, ні вина.
Металів – жодних, жодної роботи,
Весь люд гуляє, всі жінки цнотливі.
Ніхто не мав би влади...
... Сама природа все дала б досталь,
Не знали б люди ні тяжкої праці,
Ні злочинів, ні зради. Не було б
Мечів, списів, гармат, знарядь усяких.
Природа все сама повинна дати,
Щоб людям жить в багатстві і достатку,
Щоб годувать невинний мій народ.
(переклад М. Бажана)

величчю. Я стверджую лишень, що відмінність між цими двома людьми в жодному випадку не можна вважати незмірною. Не так багато потрібно для того, щоб Натаніель став цілком нарівні з Вільямом” [6, с. 386].

Висловлюючи своє захоплення генієм В. Шекспіра, американські романтики не тільки не шкодували апологетичного пафосу, а й щоразу намагались підкреслити прямий зв'язок Великого Барда з американською нацією та культурою. Як уже було зазначено вище, видатний американський романіст Дж.Ф. Купер, щоб продемонструвати глибину засвоєння шекспірівських концептів в американському літературно-культурному просторі, називав Вільяма з Ейвону “видатним американським письменником” і наголошував: “Шекспір для Америки таке ж велике ім'я, як і для Англії, і, я певен, тут його люблять не менше” [7, с. 81]. З ним був згоден і Г.Д. Торо: “Шекспір є Шекспір, чи вдома, чи за кордоном” [цит. за 8, с. 17]. Один зі стовпів американського романтизму, поет і філософ-трансценденталіст Р.В. Емерсон дав визначення тому, що сьогодні називають “тиранією Шекспіра”, – він підкреслював, що “тепер література, філософія, сама думка наша – все ошекспіризовано. Його геній – наш горизонт і далі ми поки що не дивимось” [9, с. 315].

Отже, у середині XIX ст. в колах еліти американського суспільства сформувався культ В. Шекспіра як поета й філософа. Духовне наповнення цього культу забезпечувалось численними американськими виданнями п'єс і сонетів Великого Барда, спробами критично та філософськи осмислити його творчість, літературними присвятами тощо. Матеріальний же бік культу через об'єктивні причини був для американців – великих поціновувачів монументальної символіки – недосяжний. Тому не дивно, що в перші десятиліття XIX ст., коли стихли голоси найбільш запеклих прибічників культурної ізоляції від Англії, Європа більше не сприймалась як уособлення фе-

одального метропольного духу, на батьківщину Шекспіра, у місто Стретфорд-на-Ейвоні (графство Ворікшир) потягнулись прочани-американці, єдиною метою котрих було вклонитися праху Великого Барда та доторкнутися до історії.

Одним з перших таку подорож до могили Шекспіра здійснив В. Ірвінг у 1815 р. (і повторив її у 1821 і 1831 рр.). У збірці “Книга шкіців Джеффри Крейона, джентльмена” (1820) він відгукнувся про свою першу подорож як про “поетичне паломництво” [10, с. 209]. Слідом за В. Ірвінгом подорож до Стретфорда здійснили ще декілька тисяч американців, серед яких були такі відомі постаті, як Генрі Клей, сенатор і конгресмен (липень, 1815), Кальвін Стоу, майбутній чоловік Гаріет Бічер-Стоу (серпень, 1836), Чарльз Самнер, сенатор і політик (січень, 1839).

Слід зазначити, що подорожі американців на батьківщину Великого Барда мали відтінок саме паломництва, а не розважальної туристичної прогулянки: до 1860 р. Стретфорд не мав доступу до залізниці, тому подорож з Лондона до Ворікшира була доволі складною й виснажливою. Крім того, як зазначає американський шекспірознавець К. Стерджесс, Стретфорд початку і середини XIX ст. не був великим туристичним центром Європи і не міг запропонувати нічого, крім визначних місць, пов'язаних з Великим Бардом (будинки, могила, церква Святої Трійці) [11, с. 129]. Тим не менше, тисячі американців щорічно відвідували Стретфорд і залишали записи в книзі відвідувачів церкви Святої Трійці. Деякі записи свідчать про щире і глибоке захоплення англійським генієм. Такий собі Т. Кліффорд з Філадельфії залишив у книзі римовані рядки “Shakespeare thy name across the Atlantic clime / Shall be rever'd until ever endless time” [цит. за 11, с. 130] (“Шекспір, твоє ім'я перебралося через Атлантику і буде шануватися до кінця часів”). Інший відвідувач – Дж. Джонс додав до книги відгуків вірш-експромт:

*A pilgrim from a foreign to his nature land,
Kneels in devotion Shakspeare as thy works command,
Calls forth homage where're thine names unfurl'd,
And the proud England's isle may boast thy lore
Yet lives thine spirit upon Columbia's shore.
In states unborn and accents yet unknown,
Again shall thy prophetic lance be thrown [цит. за 11, с. 130].*

*Прочанин з іншої країни на його рідній землі,
Схилиє голову, Шекспіре, бо твої твори панують,
Закликає до пошани тих, хто ще не знає твого імені,
І, хоча гордий острів Англії може вихвалитися тобою,
Твій дух живе на берегах Колумбії.
В досі не відкритих країнах і на досі невідомих мовах
Знов буде кинутий твій пророчий спис (підрядковий переклад наш. – Д.М.)*

Своїми візитами Стретфорд-на-Ейвоні вшанували ті, хто власне й був ініціатором культу В. Шекспіра в Америці, – діячі американського романтизму. У різні роки паломництво до могили В. Шекспіра здійснювали М. Фулер, Г. Бічер-

Стоу, Н. Готорн, Г. Мелвілл. На думку дослідника К. Стерджесса, два останні літератори відвідали пов'язані зі своїм кумиром місця скоріше для проформи, аніж керуючись щирими почуттями [11, с. 129]. Навряд чи із цим твер-

дженням можна повністю погодитись. Н. Готорн писав про цей візит: "...я тільки що зробив те, що кожен американець вважає необхідною та важливою справою по приїзді до Англії..." [12, с. 134]. Втім, думається, що в цих словах американського романтика відображено не стільки загальноприйнятність цієї культурної практики для представників американського соціуму, скільки значущість фігури англійського генія для культурної самосвідомості американської нації.

Думається, що Н. Готорн та Г. Мелвіл не були єдиними американцями, хто їздив до Стретфорду виключно в межах певної культурної програми – місця, що мали стосунок до Великого Барда, стали певними культурно-топографічними штампами, і у свідомості пересічних американців перетворювались у щось на кшталт ярмаркових атракціонів. Невипадково один із засновників американської індустрії розваг, володар цирків і паноптикумів П.Т. Барнум у 1844 р., під час гастролей в Англії, всерйоз вів перемовини про придбання котеджу Е. Гетевей – головного визначного місця Стретфорда-на-Ейвоні. За планом П.Т. Барнума, котедж слід було демонтувати і перевезти до США, щоб возити його на спеціальній платформі по ярмарках і виставках, тим самим наближуючи об'єкт ідолопоклоніння до власне обожаювачів – американських вшановувачів В. Шекспіра [13, с. 137–138]. Проект про поглинання будинку Шекспіра цирковою імперією Барнума виявився невдалим, але інтерес, який підприємницький американець збудив до цієї архітектурної споруди, привернув увагу британської влади, і в результаті цього у 1857 р. була створена опікунська рада Shakespeare Birthplace Trust, а визначні місця Стретфорда, що мали стосунок до В. Шекспіра, були проголошені національним скарбом [13, с. 138].

Тим не менше, таке тотальне захоплення матеріальним боком шекспірівського культу, фактичне обоження Великого Барда практично призвели до десакралізації В. Шекспіра. На хвилі популярності шекспірівських паломництв виникла й одна з перших антишекспірівських теорій – гіпотеза міс Делії Бекон про те, що справжнім автором шекспірівського канону є не син стретфордського рукавичника, а один з найвидатніших мислителів, політиків і письменників епохи Відродження Ф. Бекон. Подорож до Стретфорду у 1853 р. остаточно переконала міс Бекон, вчительку за професією, в тому, що під маскою актора-простолюдина переховується один із найвидатніших розумів тієї епохи. Опублікована на гроші Н. Готорна у 1857 р. праця "Філософія шекспірівських п'єс" спричинила справді скандальний ефект, змусивши всіх американських прихильників В. Шекспіра розділитись на два табори – прибічників та противників теорії міс Бекон. Сама ж "дослідниця" у своєму радикалізмі зайшла настільки далеко, що всерйоз обговорювала можливість ексгумації тіла великого драма-

турга, що, на її думку, стало б останнім аргументом на користь її теорії [14, с. 111].

Отже, Стретфорд-на-Ейвоні в культурній свідомості середньостатистичного американця середини XIX ст. мав таке саме сакральне маркування, як і собор св. Петра у Ватикані або Сантьяго-де-Компостела в Іспанії. Вочевидь, ці паломництва здійснювались американцями не тільки і не стільки з метою культурного розвитку, скільки з метою пошуку власної культурної ідентичності та власного культурного шляху.

Список використаної літератури

1. Николіюкин А. Американские писатели как критики: Из истории литературоведения США XVIII–XX веков / А. Николіюкин. – М. : ИНИОН РАН, 2000. – 291 с.
2. Irving W. The Bermudas: A Shakespearian Research / Washington Irving. – Knickerbocker, 1840. – P. 17–25.
3. Алексеєнко О. Буря / О. Алексеєнко // Шекспір В. Твори в шести томах. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 6. – С. 752–758.
4. Rawlings P. The Tempest and American appropriations of Shakespeare / Peter Rawlings // Studies in Languages and Cultures. – № 12. – P. 65–79.
5. Marx L. The Machine in the Garden / L. Marx // Technology and the pastoral ideal in America. – N. Y. : Oxford University Press, 1970. – 392 p.
6. Мелвилл Г. Готорн и его "Мхи старой усадьбы" / Г. Мелвилл // Эстетика американского романтизма. – М. : Искусство, 1977. – С. 376–396.
7. Купер Дж.Ф. Просвещение и словесность в Америке / Дж. Ф. Купер // Эстетика американского романтизма. – М. : Искусство, 1977. – С. 68–84.
8. Михед Т. Шекспірівська складова у формуванні канону американського романтизму / Т. Михед // Поетологічні етюди з історії літератури Англії і США : зб. статей. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – С. 15–23.
9. Эмерсон Р. Шекспир, или Поэт / Р. Эмерсон // Представители человечества. – Мн. : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – С. 306–325.
10. Irving W. The Sketch book of Geoffrey Crayon, Gent / W. Irving. – N. Y. : Penguin Classics, 1988. – 304 p.
11. Sturges Kim C. Shakespeare and the American nation / Kim C. Sturges. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 234 p.
12. Hawthorne N. The English Notebooks / N. Hawthorne ; ed. by Randall Stewart. – N. Y. : Modern Language Association of America, 1941. – 254 p.
13. Webb N. Will Shakespeare and his America / N. Webb, J.F. Webb. – N. Y. : The Viking Press, 1964. – 318 p.
14. Falk R. Shakespeare in America. A survey to 1900 / R. Falk // Shakespeare Survey. An annual survey of Shakespearean studies and production / ed. by A. Nicoll. – 1965. – Iss. 18. – P. 102–118.

Москвитина Д.А. Стретфорд-на-Эйвоне в интеллектуально-культурном сознании американцев второй половины XIX века: генезис культа В. Шекспира в США

В статье исследуется феномен культурного паломничества американцев XIX в. на родину В. Шекспира в Стретфорд-на-Эйвоне как одна из причин формирования "шекспиромании" (Bardolatry) в американском культурном пространстве. Чрезмерное увлечение американцев материальной стороной шекспировского культа рассматривается, с одной стороны, как залог активизации массового интереса к шекспировскому канону, но, с другой стороны, и как фактор десакрализации личности В. Шекспира, поскольку именно в разгар этих паломничеств и зародились первые анти-стретфордские теории. Тем не менее, именно путешествия "по шекспировским местам" дали американцам возможность почувствовать собственные культурные корни и приблизиться к пониманию собственной идентичности.

Ключевые слова: В. Шекспир, восприятие, рецепция, культурное паломничество, Стретфорд-на-Эйвоне.

Moskvitina D. Stratford-upon-Avon in the intellectual-cultural consciousness of Americans to the second half of the nineteenth century: the genesis of W. Shakespeare cult in the USA

The paper focuses upon the peculiarities of Shakespeare reception and appropriation in the United States of America of the XIX century. Approaches to "The Tempest" as one of the key factors of early American Shakespeare reception are analysed. Main attention is given to the cultural aspect of American Shakespeare reception. In particular, the phenomenon of cultural pilgrimage of the XIX century Americans to the native town of Shakespeare – Stratford-upon-Avon – is viewed as one of the reasons for the rise of Bardolatry in the American cultural space. Different examples of critical, creative and commercial reception of the Bard by Americans inspired by their tour to Stratford-upon-Avon are given and studied in the article. Redundant affection of Americans to the material side of Shakespeare's cult is viewed, on the one hand, as a guarantee of activation of massive interest to Shakespeare canon, although, on the other hand, as a factor of desacralization of Shakespeare because at the height of those pilgrimages the first anti-Stratfordian theories were created. However, these very pilgrimages gave Americans an opportunity to feel their own cultural roots and to come closer to understanding of their own identity.

Key words: Shakespeare, reception, appropriation, Stratford-upon-Avon, cultural pilgrimage.